

ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΑΝΑΖΗΤΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΜΠΕΙΡΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου
Οικονομικής και Κοινωνικής Ιστορίας,
Ρέθυμνο, 10-13.12.2008

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ

ΑΘΗΝΑ
2012

Εικόνα εξωφύλλου: Εσωτερικοί χώροι της Υφανέτ
και εργατικό προσωπικό.

(Αρχείο Εργατικού Κέντρου Θεσσαλονίκης)

ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΑΝΑΖΗΤΗΣΕΙΣ
ΚΑΙ
ΕΜΠΕΙΡΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΑΝΑΖΗΤΗΣΕΙΣ
ΚΑΙ
ΕΜΠΕΙΡΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου
Οικονομικής και Κοινωνικής Ιστορίας,
Ρέθυμνο, 10-13.12.2008

Επιμέλεια

ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΠΕΤΜΕΖΑΣ
ΤΖΕΛΙΝΑ ΧΑΡΛΑΥΤΗ
ΑΝΔΡΕΑΣ ΛΥΜΠΕΡΑΤΟΣ
ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ

ΑΘΗΝΑ 2012

Ο ΣΑΡΑΦΗΣ ΤΟΥ ΑΛΗ ΠΑΣΑ ΣΤΗΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ, 1813-1814:
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΔΟΣΟΛΗΨΙΕΣ ΚΑΙ ΣΥΝΑΛΛΑΓΕΣ

Στις αρχές Φεβρουαρίου του 1817 η γραμματεία του Αλή πασά στα Γιάννενα συντάσσει δύο κατάστιχα, τα οποία αποτελούν εκκαθάριση δοσοληψιών παρελθόντων ετών του Αλή πασά με τον αρμένιο σαράφη του στην Κωνσταντινούπολη Γάσπαρη¹. Στα δύο κατάστιχα, έκτασης 8 και 12 σελίδων αντίστοιχα, καταγράφονται αναλυτικά δημόσιες και ιδιωτικές δαπάνες του Αλή πασά, τις οποίες είχε διεκπεραιώσει ο Γάσπαρης κατά τη διάρκεια των ετών 1813 και 1814. Βεβαίως στα κατάστιχα αυτά δεν καταγράφεται το σύνολο των δοσοληψιών του Αλή πασά με την πρωτεύουσα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Ο Γάσπαρης όμως αποτελούσε τον βασικό του τραπεζίτη και από τα χέρια του περνούσε την εποχή αυτή μεγάλο –ενδεχομένως και το μεγαλύτερο– μέρος των οικονομικών συναλλαγών του στην Κωνσταντινούπολη². Βεβαίως γνωρίζουμε, τόσο από τα τεκμήρια του Αρχείου της Γενναδείου όσο και από άλλες πηγές, ότι ο Αλή πασάς είχε εμπλακεί στην εκμετάλλευση προσόδων και από περιοχές που δεν μνημονεύονται στα συγκεκριμένα κατάστιχα, όμως το «πακέτο» των συναλλαγών που καταγράφονται σε αυτά τα τελευταία, εντυπωσιάζει με το μέγεθός του.

Οι συντάκτες των καταστίχων έχουν καταγράψει με τηλεγραφικό –και κάποτε ελλειπτικό– τρόπο τα χρηματικά ποσά που κατέβαλε ο Αλή πασάς προκειμένου να αποκτήσει διάφορες, φορολογικές ή άλλες, προσόδους, αλλά επίσης και χρηματικά ποσά που πλήρωσε σε μισθούς, χρηματισμούς, δώρα, ποικίλες προμήθειες, αγορές και ενοίκια ακινήτων στην Πόλη, καθώς ακόμη και για αγαθά προσωπικής χρήσης που προωθήθηκαν στα Γιάννενα. Τα κατάστιχα αυτά που συντάσσει η γραμματεία του Αλή πασά, με σκοπό να κλείσει τους λογαριασμούς των ετών 1813 και 1814, έχουν λάβει υπόψη τους ανάλογους λογαριασμούς που είχε συντάξει και είχε ήδη αποστείλει ο Γάσπαρης στα Γιάννενα. Μάλιστα, ο Χουσεΐν μπέης, καπουτζοχαντάρης του Αλή πασά στην Κωνσταντινούπολη, σε μία αναφορά που συνέταξε στις 13 Ιανουαρίου 1815, περιγράφει με λεπτομερή και παρα-

---

¹ Τα κατάστιχα δημοσιεύονται στο: *Αρχείο Αλή πασά Συλλογής Ι. Χώτζη Γενναδείου Βιβλιοθήκης της Αμερικάνικης Σχολής Αθηνών*, έκδοση –σχολιασμός – ευρετήρια: Β. Παναγιωτόπουλος, με τη συνεργασία των Δ. Δημητρόπουλου και Π. Μιχαηλάρη, τ. Β': 1809-1817, Αθήνα 2007, έγγρ. 927 σ. 770-780 και έγγρ. 930 σ. 782-797.

² Για τις εργασίες, τις εθνικότητες και την οργάνωση των σαράφηδων στην Κωνσταντινούπολη, ανάμεσα στους οποίους ξεχώριζαν σε ισχύ οι Αρμένιοι, βλ. S. Pamuk, *A monetary history of the Ottoman Empire*, Καίμπριτζ 2000, σ. 202-203, Yavuz Cezar, «The role of the saraffs in ottoman finance and economy in the eighteenth and nineteenth centuries», στο K. Imber, K. Kiyotaki (επιμ.), *Frontiers of Ottoman studies*, τ. 1, Λονδίνο 2005, σ. 61-68.

στατικό τρόπο πώς συνεργάστηκε με τον Γάσπαρη για να συντάξουν ακριβώς το κατάστιχο του έτους 1813:

Εφέντη μου, το χεσάπι [: λογαριασμό] με το Γάσπαρη το κόψαμαν παστρικά και τα δευτέρια τα εγερλεστίσαμεν [: τακτοποιήσαμε] παστρικά και λάβε τα και γένε βουκούφης [: ενήμερος] το τι έστειλες και τι εδόθηκαν στο κάθε μασλαχάτι [: υπόθεση] και από το τεσλημέτι [: παραδοχή] του αφεντός μου ως το τεσλημέτι του Γασπάρη τι έμεινε, να του στείλεις διά το σενέ [: έτος]: 29 [: 1229= 1813]: έξω τα όσα είναι δομένα και για τους τριάντα λάβε και τα σενέτια [: αποδείξεις] ρουσνάμψες των καλεμιών [: καταχωρίσεις των καταστίχων των λογαριαμών] γκερέκ [: και] σε χαράτζια νεζούλι αβαρίζια και μιριά των μουκατάδων και άλλα ταβληχάτια [: διορισμούς σε διοικητικές θέσεις] από μαησέτια [: σιτηρέσια] και από αγαλήκια και από το τι μπεκαγές [: υπόλοιπο] ανέμεικε από το κάθε μουκατά και αβαρίζια σου γένουνται μαλιούμι [: γνωστό] και σαν πλερωθούν απερνούν ξεχωριστά στο χεσάπι τους τριάντα του σενέ³.

Ο ίδιος ο Χουσεΐν μπέης σε μία άλλη –αχρονολόγητη αλλά του 1814– επιστολή του δίνει λεπτομερή περιγραφή του τρόπου αγοράς των φορολογικών αυτών προσόδων, του χρόνου εξόφλησης, συνολικά ή με δόσεις, και των μεθόδων που χρησιμοποιούσαν οι αγοραστές των προσόδων, προκειμένου να επιμηκύνουν τον χρόνο αποπληρωμής των οφειλών τους. Μεταφέρουμε εδώ ένα εκτενές απόσπασμα της επιστολής του Χουσεΐν, διότι παρά τη δυσχέρεια κατανόησης που δημιουργεί το λεκτικό και η σύνταξή του, διαφωτίζει την περίπλοκη αλλά καλά ρυθμισμένη αυτή διαδικασία που διέρχεται από τους δαιδάλους της οθωμανικής διοίκησης και γραφειοκρατίας. Ο Χουσεΐν, λοιπόν, υποστηρίζει ότι υπέβαλε στον Γάσπαρη την απαίτηση του Αλή πασά να συνεργαστούν με σκοπό τη σύνταξη αναλυτικών καταστίχων –προφανώς όμοιων με αυτά που σώζονται στο Αρχείο–, όμως ο σαράφης πρόβαλε δυσκολίες:

λιάκην [: εν τούτοις] τρόπον δεν ήβρε το πώς έχει να γένη εις καιρόν οπού τα μιριά, τα αβαρίζια, τα χαράτζια με ταξήτια [: δόσεις] δεν είναι, χώρια από το μεβαντζίπι [: δόση, μισθός] οπού είναι εις τρία ταξίτια το πρώτο κίστι [: δόση] στο μουχαρέμι [: πρώτο μήνα του ισλαμικού έτους], το δέφτερον ύστερον από τρεις μήνες, το τρίτον εις το ρεμαζάνη [: ένατο μήνα του ισλαμικού έτους] τέσσερις-πέντε προτήτερα τα άλλα είναι χαβαλέδες [: εντάλματα πληρωμής] εις τερσχανέ [: ναύσταθμο], μπαρουτχανέ [: πυριτιδαποθήκη], μουτπάκ εμήνι [: υπεύθυνο του μαγειρείου], αρπά ιμήνι [: υπεύθυνο για το κριθάρι] και στο οντζάκη [: γενιτσαρικό σώμα] και τούτοι οι χαβαλέδες μπένωντας το μουχαρέμι αρχινούν και πλερώνονται και ως το τρίτον μεβαντζήπι [: δόση, προθεσμία πληρωμής] τελειώνουν και αφτά. Από τους ουν χαζνέδες [: φορτία νομισμάτων, εισπράξεις από σιτηρά (:)]

³ Αρχείο Αλή πασά, τ. Β', έγγρ. 749, σ. 541. Οι εντός αγκυλών ερμηνείες των τουρκικής προέλευσης λέξεων και των ιδιωματικών όρων βασίζονται στο γλωσσάρι που έχει περιληφθεί στον Δ' τόμο της έκδοσης του εν λόγω Αρχείου.

έμνισκαν [: απόμεναν] χαβαλέδες από το μεβαντζήπι υστερότερα και πληρώνωνταν, τώρα και αυτοί έχουν ήδη χρόνους οπού τους έκαμαν τερτήπι [: διακανονισμό] εις τον χαζνέ [: θησαυροφυλάκιο] και πλερώνωνται. Όθεν οι χαβαλέδες δεν έχουν διωρισμένον καιρόν οπού να πληρώνωνται ντάγημα [: διαρκώς] εις ένα βάκτι [: καιρό], οι χαβαλέδες του τερσχανέ εμήνι, αρπά ιμήνι και μπαρουτχανέ και μουτπάκη εμυρέ. Τώρα κοίταξα τα δεφτέρια μου οπού πέρση σε τούτο το βάκτι οι πλείότεροι χαβαλέδες ήτον πληρωμένη μπροστήτερα από δύο μήνες, καθολικόν ταξήτι δεν είναι οπού να κάνω ταξήτι κατά το έμρι σου· κατά τον καιρόν οπού τρέξη και κατά τον ικτιζάν [: ανάγκη] οπού κάνει, έτζι πλερώνωμεν· εφέτως για οπού τους χαβαλέδες οπού πλερώσαμεν προτήτερα από δύο μήνες πέρση, σε τούτο το βάκτι τώρα χάλια [: ακόμη] τους έχωμεν απλέρωτους, κάνωντάς τους τεχήρι [: καθυστέρηση] με το σήμερα και με το άβριον. Διά τα ιλιτζαμέτια και ζηαμέτια και μουκατάδες, αφτά αρχινούν από τον Αντριάν ή Γενάρην και έως τον Μάρτην πρέπει να είναι μπιτισμένα [: τελειωμένα], ληάκην ημείς για οπού τα σουρδιζωμεν [: καθυστερούμε] και έως τον Μάγιον· ταξήτια [: δόσεις] διωρισμένα τα δοσίματά μας δεν έχουν, όπως τρέξη έτζι τα πλερώνωμεν, κάποτες ομπροστήτερα κάποτες υστερότερα και με γλυκάδα τους κολλαντριζωμεν [: μεταχειριζόμαστε] για να μην κάνουν ταβατούρι [: θόρυβο] όσον να τους μπιτήσωμεν. Καλντίκε [: εξάλλου] διά τα αηλήκια μας και νιγιαμπέτια [: τοποτηρητέιες] και μαγησέτια [τα προς το ζην, εισοδήματα], οπού με προστάζης, αν σου στείλω τους μουρασελέδες [: έγγραφες προειδοποιήσεις] να τα απεράσω και αφτά, μαλιούμι [: γνωστό] σου είναι οπού αφτά πλερώνωνται με αηλίκια και κιουλιγετλήτικος μαντές [: μεγάλη υπόθεση] δεν είναι, λιάκην [: εν τούτοις] είναι τα ζουχαράτια [: απρόοπτα γεγονότα] οπού δεν γένωνται εξήκι [: έλλειμμα, ελάττωμα], και αφτά με κάνουν και κάνω υφαντέν [: φανερό] του αφεντός μου⁴.

Ας επανέλθουμε όμως στα δύο κατάστιχα του Γάσπαρη. Συνολικά οι εγγραφές των ετών 1813 και 1814, παρότι σε αρκετά σημεία είναι δυσνόητες, φέρνουν στην επιφάνεια τον τρόπο λειτουργίας και δράσης ενός ισχυρού τοπικού πασά σε δύο από τις ευτυχέστερες χρονιές της ηγεμονίας του, αναδεικνύουν τους μηχανισμούς διαχείρισης και συσσώρευσης του πλούτου στο πλαίσιο του οθωμανικού διοικητικού και οικονομικού συστήματος, και ανοίγουν ένα παράθυρο θέασης των σχέσεων, των συναλλαγών και των μεθόδων διαπλοκής μεταξύ των τοπικών ελίτ και των υψηλών κλιμακίων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Από την εκκαθάριση των δύο καταστίχων προκύπτουν συνολικές δαπάνες που ανέρχονται για το μεν 1813 σε 857.242:20 γρόσια, για το δε 1814 σε 995.521:25 γρόσια. Παρακάτω θα παρακολουθήσουμε αναλυτικότερα την κατανομή των ποσών αυτών ανά είδος δαπάνης. Ας σημειωθεί όμως ότι η φύση των δαπανών που αναγράφονται στα κατάστιχα, καθιστούν κατά κάποιον τρόπο τα τελευταία εμμέσως και βιβλία εσόδων. Πράγματι, καθώς μεγάλο μέρος των εγγραφών αφορούν αγορές ή ενοικιάσεις φόρων και άλλων προσόδων τις οποίες προσδοκά να ει-

⁴ Στο ίδιο, τ. Β', έγγρ. 705, σ. 409-410.

σπράξει επαυξημένες βεβαίως ο Αλή πασάς, έχουμε και ένα ελάχιστο όριο των αναμενόμενων εισοδημάτων από τις καταγραφόμενες εδώ δραστηριότητές του. Συνεπώς, αν και δεν υπάρχουν αναφορές στα κέρδη του, το εύρος των ενοικιάσεων που πραγματοποιεί αποτελεί και ένα μέτρο των εισοδημάτων του.

Τα ποσά που καταβάλλει ο Αλή πασάς αφορούν ποικίλα αντικείμενα. Σε κάθε μία από τις δύο χρονιές υπάρχουν περίπου 200 εγγραφές με χρηματικά ποσά που εκκινούν από ελάχιστα γρόσια και φτάνουν τις 80.000-90.000 γρόσια. Η κατάτμηση σε κατηγορίες παρουσιάζει δυσχέρειες, διότι δεν είναι πάντοτε σαφής η διάκριση, ενώ και οι διαφοροποιήσεις στον χαρακτηρισμό των δαπανών που αφορούν το ίδιο αντικείμενο στα δύο κατάστιχα, άλλοτε διευκολύνουν την κατανόηση άλλοτε όμως επιτείνουν την ασάφεια⁵. Εντούτοις μία πρώτη προσπάθεια να κατανεμηθούν χονδρικά οι εγγραφές αυτές, ανάλογα με τον σκοπό και το αντικείμενο της δαπάνης, απέδωσε τις ακόλουθες κατηγορίες:

α) Αγορές διάφορων ειδών φόρων (τακτικών που αφορούν πρόσωπα, εμπορικές και κτηνοτροφικές ή άλλες δραστηριότητες, και έκτακτων).

β) Υπεκμισθώσεις τιμαριωτικών δικαιωμάτων (χάσια, ζιαμέτια, τιμάρια κ.λπ.).

γ) Προσόδους (μουκατάδες) κυρίως χωριών ή ευρύτερων περιοχών (ας σημειωθεί ότι η διάκριση ανάμεσα στις εγγραφές της κατηγορίας αυτής και εκείνες της πρώτης κατηγορίας είναι κάποτε αμυδρή, ενώ εγείρεται και ζήτημα αν ο μουκατάς αντιπροσώπευε πάντοτε το σύνολο των φορολογικών προσόδων ενός τόπου· εντούτοις παρά την ασάφεια αυτή επιλέχθηκε να διακριθούν οι εγγραφές σε δύο χωριστές κατηγορίες, διότι και ο τρόπος αναγραφής των «μουκατάδων» στο κατάστιχο φαίνεται να δηλώνει έναν διακριτό τύπο προσόδου).

δ) Μισθούς διάφορων αξιωματούχων σε μηνιαία βάση.

ε) Ποσά για αγορά μπερατιών και δώρα για την έκδοσή τους.

στ) Ποικίλες προμήθειες και δωροδοκίες για εξυπηρετήσεις.

ζ) Οδοιπορικά σε ταχυδρόμους και άλλους αξιωματούχους.

η) Αγορά καταναλωτικών αγαθών (ρούχων, τροφίμων, καπνού, γραφικής ύλης κ.λπ.)

θ) Διάφορα άλλα έξοδα.

Στον Πίνακα 1 που ακολουθεί, έχει επιχειρηθεί να καταμεριστούν και να υπολογιστούν τα ποσά που δαπανήθηκαν σε καθεμιά από τις παραπάνω κατηγορίες.

⁵ Σημειώνονται επ' αυτού μερικά χαρακτηριστικά παραδείγματα: Πρόσοδοι που χαρακτηρίζονται το 1813 *μπεντέλι ιλτιζάμι*, το 1814 χαρακτηρίζονται απλώς *ζιαμέτι* (για παράδειγμα η Πογδόργιανη). Άλλες πρόσοδοι χαρακτηρίζονται τη μία χρονιά *μουκατάς* και την άλλη *μπεντέλι ιλτιζάμι* (για παράδειγμα τα Πουρλήσια). Η πρόσοδος της Κοζιάρας το 1814 καταγράφεται ως *μπεντέλι ιλτιζάμι* και το 1813 ως *τεβλιγιέτι*. Επίσης, μεταξύ των δύο ετών, χρησιμοποιούνται για τον προσδιορισμό του ίδιου φόρου εναλλακτικά όροι όπως: *ρέσμι κιλέ* και *ρέσμι καντάρ* (Γιάννενα), *κισλάτικο* και *κισλαντζίκι* (Άρτα), *ντουχανιάτικο* και *καπνιατικά* (Κάρλελι). Για τον όρο *iltizam* και την έννοιά του βλ. Linda Darling, *Revenue-raising and legitimacy. Tax collection and finance administration in the Ottoman Empire 1560-1660*, Λάιντεν – Ν. Υόρκη – Κολωνία 1996, σ. 119-160.

Ο ΣΑΡΑΦΗΣ ΤΟΥ ΑΛΗ ΠΑΣΑ ΣΤΗΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ, 1813-1814

Πίνακας 1: Κατανομή δαπανών του Αλή πασά, τις οποίες διαχειρίστηκε ο σαράφης του Γάσπαρης κατά τα έτη 1813 και 1814

Κατηγορία δαπάνης	1813	%	1814	%
α) Αγορές φόρων	242.921:00	28,3	233.675:29	23,5
Χαράτζι	157.316:00		167.181:00	
Αβαρίτζι	28.311:00		28.425:13	
Προβατονόμι, τζελέπ κισσάν, κισλάτικο	15.669:00		15.659:16	
Καπνιάτικα, μεταξιάτικα, λαγοτόμαρα	30.925:00		4.500:00	
Αγαλίκι	8.750:00		15.660:00	
Ιχτισάπι	1.950:00		2.250:00	
β) Υπεκμισθώσεις τιμαριωτικών δικαιωμάτων	34.373:20	4,0	50.665:00	5,1
γ) Μουκατάδες κυρίως περιοχών ή χωριών κ.λπ.	248.332:20	29,0	239.303:20	24,0
δ) Αιλίκια διάφορων αξιωματούχων σε μηνιαία βάση	44.372:00	5,2	34.240:00	3,4
ε) Έξοδα έκδοσης μπερατιών για τιμάρια, ζιαμέτια κ.λπ.	3.288:20	0,4	4.344:20	0,4
στ) Δωροδοκίες, προμήθειες	106.262:20	12,4	130.229:17	13,1
ζ) Οδοιπορικά σε ταχυδρόμους και άλλους αξιωματούχους	2.952:00	0,3	1.315:20	0,1
η) Καταναλωτικά αγαθά – τελωνειακοί δασμοί που τα βαρύνουν	12.962:00	1,5	7.381:20	0,8
θ) Διάφορα	161.778:20	18,9	294.367:20	29,6
Φόρος κάστρων Τούνεσι από Ελμπασάν / Γιάννενα	10.590:00		50.350:00	
Χαζιρίες Κάρλελι Κουρουλάχ πασά	4.500:00		4.500:00	
Το μιρανλήκι του Σαλήχ μπέη			29.387:00	
Για τα τούγια Χουσέν πασά δόθηκαν στον Ρούμελι βαλεσί	29.261:00		294.367:20	
Σεργουνλίκι Πασόμπεη			20.000:00	
Πληρωμές για τη Ζεϊνέπ κατίνα [: κυρία]			36.728:00	
Αγορά πλοίου	17.500:00		20.000:00	
Αγορά τιμαρίου / τσιφλικιού	2.207:00		45.750:00	

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

Κατηγορία δαπάνης	1813	%	1814	%
Αγορά σπιτιού στην Κων/πολη, επισκευές, ενοίκιο	53.783:00		3.427:00	
Καθυστερούμενα	7.687:20		37.283:20	
Εξικλεμέδες μονέδας	19.893:00			
Ετήσια αμοιβή του Γάσπαρη	12.500:00		12.500:00	
Κέρδος του Γάσπαρη από τη διαχείριση των πληρωμών	3.802:00		34.442:00	
ΣΥΝΟΛΟ	857.242:20	100,0	995.521:25	100,0

Τα ποσοτικά στοιχεία του Πίνακα 1 και οι εγγραφές των καταστίχων επιτρέπουν κάποιες πρώτες παρατηρήσεις από τα ποικίλα θέματα που φέρνει στην επιφάνεια το πληροφοριακό υλικό των τεκμηρίων αυτών.

Η πλειονότητα των φορολογικών προσόδων που αγοράζει ο Αλή πασάς, προσδιορίζονται με βάση τον τόπο. Οι εγγραφές των καταστίχων του Γάσπαρη δείχνουν ότι η ακτίνα δράσης του Αλή υπερέβαινε τα όρια του πασαλικιού του και εκτεινόταν σε μία ευρύτατη γεωγραφική ζώνη που περιελάμβανε τη σύγχρονη Νότιο Αλβανία, την Ήπειρο, τη Δυτική Στερεά Ελλάδα και τη Θεσσαλία. Κάποτε οι φορολογικές πρόσοδοι αφορούσαν μεγάλες πόλεις ή διοικητικές περιφέρειες της οθωμανικής διοίκησης, άλλοτε όμως μικρά χωριά, τιμάρια κάποιων αξιωματούχων, τα οποία πάντοτε αναφέρονται με μία «οικειότητα», που δείχνει ότι η ευρύτατη αυτή περιοχή ήταν εύκολα και χωρίς περιορισμούς προσβάσιμη και γνώριμη στον Αλή πασά και στους ανθρώπους του. Η διασπορά και η έκταση των περιοχών αυτών αποτυπώνονται στο Παράρτημα, όπου και έχουν αποδελτιωθεί οι εγγραφές των καταστίχων.

Ο Αλή πασάς αγοράζει λοιπόν διάφορων τύπων φορολογικές προσόδους που αφορούν είτε βασικούς φόρους του οθωμανικού φορολογικού συστήματος (για παράδειγμα το χαράτσι, νοζούλ αβαρίζι κ.λπ. μιας περιοχής), είτε τις προσόδους που προσπορίζονται κάτοχοι χασίων, ζιαμετιών, τιμαρίων κ.λπ., είτε τις προσόδους μιας φορολογικής πηγής, που εκμισθώνονται συνολικά με τη μορφή μουκατά. Επίσης αγοράζει φορολογικού χαρακτήρα εισφορές σχετικές με την κτηνοτροφία, και συγκεκριμένα το προβατονόμιο (φόρο επί των προβάτων) των σαντζακίων Κάρλελι και Ναυπάκτου⁶, το τζελέπ κιεσάν (φόρο που αφορούσε την υποχρεωτική συμβολή

⁶ Το προβατονόμιο ή αντέτ αγνάμι ήταν ο φόρος επί των προβάτων (βλ. J. C. Alexander, *Toward a history of Post-Byzantine Greece. The Ottoman Kanunnames of the Greek Lands circa 1500 – circa 1600*, Αθήνα 1985, σ. 475-482, Σπ. Ι. Ασδραχάς κ.ά., *Ελληνική οικονομική ιστορία, ΙΕ΄-ΙΘ΄ αιώνας*, τ. 1, Αθήνα 2003, σ. 189-190). Ενίοτε ο Αλή πασάς τον υπενοικιάζε σε ανθρώπους του. Το 1804, για παράδειγμα, ο Αλή πασάς υπενοικιάζει το προβατονόμιο Ζαγορίου στον Αλ. Νούτζο αντί 7.000 γροσιών (βλ. *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Α΄, έγγρ. 210, σ. 401-402). Σε ανάλογη ενοικίαση προς κάποιο Ιζέτη πιθανόν είχε προβεί το 1811 ο Μουχτάρ πασάς για το προβατονόμιο Λιμποχόβου και Αργυροκάστρου (στο ίδιο, τ. Β΄, έγγρ. 559, σ. 180-181).

στην τροφοδοσία των πόλεων με κρέας)⁷ των περιοχών Πατρατζίκι, Μέτσοβο και Σαμαρίνα, και το κισλάτικο (φόρο επί των χειμερινών βοσκοτόπων) της Άρτας⁸. Ταυτόχρονα αγοράζει και διάφορες επιμέρους προσόδους, όπως για παράδειγμα το αγαλίκι του χωριού Σοφάδες Καρδίτσας⁹ ή το ιχτισάπι (δηλαδή τους φόρους επί των εμπορικών συναλλαγών) του Μπερατίου¹⁰, το ντουχανιάτικο (φόρο καπνού) του Κάρλελι, το μεταξιάτικο (φόρο μεταξιού) των Γιαννιτσών¹¹ κ.ά.

Το 25% περίπου των χρημάτων που κατέβαλε συνολικά ο Αλή πασάς στη διάρκεια κάθε χρονιάς, αφορούσαν την αγορά φόρων που αναφέρθηκαν παραπάνω: χαρατσιού, αβαριζιού, προβατονομίου κ.λπ. Σημαντική ήταν η απόκτηση του χαρατσιού των σαντζακίων Ναυπάκτου, Αυλώνας και Δελβίνου. Στα ίδια σαντζάκια αγοράζει και το νοζούλ αβαριζι. Ο φόρος αυτός – αρχικά έκτακτος, που είχε ήδη μετατραπεί όμως σε ετήσιο – ήταν το χρηματικό αντίτιμο της συμμετοχής μιας περιοχής στην τροφοδοσία του στρατού που βρίσκονταν σε εκστρατεία¹². Όπως φαί-

⁷ Αρχικά τουλάχιστον, ο όρος τζελέπ κισσάν σήμαινε τα πρόσωπα που ήταν υποχρεωμένα να τροφοδοτούν με πρόβειο κρέας τον στρατό και την πρωτεύουσα, και κατ' επέκταση σήμαινε και την αντίστοιχη υποχρέωση: βλ. για το θέμα Bistra Cvetkova, «Les Celep et leur rôle dans la vie économique des Balkans à l'époque Ottomane (XVe-XVIIe s.)», στο M. A. Cook, *Studies in the Economic History of the Middle East, from the rise of Islam to the present day*, Οξφόρδη 1970, σ. 172-192, Α. Λυμπεράτος, *Οικονομία, πολιτική και εθνική ιδεολογία: Η διαμόρφωση των εθνικών κομμάτων στη Φιλιππούπολη του 19ου αιώνα*, Ηράκλειο 2009, σ. 164-169.

⁸ Για το κισλάτικο βλ. J. Kabrda, «Contribution à l'étude de la rente féodale dans l'Empire Ottoman, II», *Sborník Prací Filosofické Faculty Brněnské University*, 12 (1963), σ. 104, Δ. Κ. Τσοποτός, *Γη και γεωργοί της Θεσσαλίας κατά την Τουρκοκρατία*, Αθήνα 1983, σ. 123, Σπ. Ι. Ασδραχάς, *Μηχανισμοί της αγροτικής οικονομίας στην Τουρκοκρατία (ΙΕ'-ΙΣΤ' αιώνας)*, Αθήνα 1978, σ. 279-280.

⁹ Με τον όρο αγαλίκι χαρακτηρίζονταν συνήθως τα ποσά που κατέβαλλαν οι κάτοικοι των χωριών σε ισχυρούς μουσουλμάνους της περιοχής τους, συνήθως μετά από συμφωνίες παροχής προστασίας, τις οποίες συνήπταν. Ο Ι. Λαμπρίδης, *Ηπειρωτικά Μελετήματα*, τχ. 2: *Ο Τεπελενλής Αλή πασάς*, Αθήνα 1887, [επανέκδοση: *Ηπειρωτικά Μελετήματα*, β' έκδ., Ιωάννινα 1993], σ. 7-9, υποστηρίζει ότι η πρακτική αυτή είχε ξεκινήσει στα τέλη του 17ου αιώνα, γενικεύτηκε όμως κοντά στα μέσα του 18ου αιώνα. Βλ. επίσης Μιχ. Κοκολάκης, *Το ύστερο γιαννιώτικο πασαλίκι. Χώρος, διοίκηση και πληθυσμός στην Τουρκοκρατούμενη Ήπειρο (1820-1913)*, Αθήνα 2003, σ. 87-88 και Δ. Δημητρόπουλος, «Αγαλίκι», *Τα Ιστορικά*, 50 (2009), σ. 73-82. Εδώ φαίνεται να έχει αποκτήσει τη μορφή επίσημα αποδεκτής προσόδου, της οποίας η διαπραγματέυση διεξάγεται μακριά από τον τόπο καταβολής της.

¹⁰ Για τον όρο και τη σημασία του βλ. R. Mantran, «Hisba», *Encyclopédie de l'Islam*, τ. 1, Λάιντεν – Παρίσι 1975, σ. 505-507.

¹¹ Για τους φόρους στον καπνό και το μετάξι βλ. J. C. Alexander, *Toward a history of Post-Byzantine Greece*, σ. 427-429, Σπ. Ασδραχάς, *Μηχανισμοί*, σ. 37, Νεοκλ. Σαρρής, *Οσμανική πραγματικότητα. Συστημική παρά-θεση δομών και λειτουργιών II. Η δογματική διοίκηση*, Αθήνα χ.χ., σ. 199-200.

¹² Βλ. Bruce McGowan, *Economic life in Ottoman Europe. Taxation, trade and the struggle for land, 1600-1800*, Λονδίνο 1981, σ. 105-120, Η. Α. R. Gibb – Η. Bowen, *Η ισλαμική κοινωνία και η Δύση*. τ. 1, μτφρ.-σχόλια Ηλ. Κολοβός, Αθήνα 2005, σ. 261, Η. Bowen, «Awarid», *Encyclopédie de l'Islam*, τ. 1, Λάιντεν – Παρίσι 1975, σ. 783, Surayia Faroqhi, «Crisis and

νεται από τις σχετικές εγγραφές, τα χρήματα που δαπάνησε ο Αλή πασάς για την αγορά των φόρων αυτών, ήταν σχεδόν σταθερά και στις δύο χρονιές. Τα ποσά για το νοζούλ αβαρίζι υπολείπονταν και στα τρία σαντζάκια του χαρατσιού, όμως η αναλογία ήταν διαφορετική, καθώς το νοζούλ αβαρίζι στη Ναύπακτο αντιστοιχούσε με το 1/8 του χαρατσιού, στο Δέλβινο με το 1/5 και στην Αυλώνα με το 1/3.

Στα έξοδα του Αλή πασά περιλαμβάνονται επίσης και εγγραφές σημαντικών ποσών που φέρεται ότι υποχρεούτο να καταβάλει το μουτεσελιμλίκι του Ελμπασάν και το πασαλίκι των Ιωαννίνων ως συμμετοχή για τα έξοδα των φρουριών που κατασκευάζονταν από την Υψηλή Πύλη στο Τούνεσι (Τύνιδα). Το 1813 ανέρχονται για το πρώτο σε 10.590 γρόσια, ενώ το 1814 για το δεύτερο σε 50.350 γρόσια, ποσά που αποδεικνύουν το επαχθές βάρος της έκτακτης αυτής υποχρεωτικής εισφοράς, την οποία ο Αλή πασάς είχε –επαυξημένη μάλιστα– μετακυλίσει στους κατοίκους κάθε περιοχής. Σε σημείωμα που περιέχεται στο Αρχείο Σταύρου Ιωάννου, αναφέρεται ότι ο Αλής το 1815 εισέπραξε για εξυπηρέτηση του φόρου αυτού από τους κατοίκους του καζά των Ιωαννίνων 60.000 γρόσια¹³. Το ποσό χαρακτηρίζεται ως «πρώτο μπεντέλι», δηλαδή πρώτο αντισήκωμα, η πρώτη καταβολή σε χρήμα έναντι της σχετικής υποχρέωσης¹⁴. Το στοιχείο αυτό, αν συνδυαστεί με τον χαρακτηρισμό της αντίστοιχης εγγραφής στο κατάστιχο του Γάσπαρη ως «πρώτο ταξίτι [: δόση] των μπεντελιέδων καλιάδων Τούνεσι»¹⁵, αποτελεί ισχυρή ένδειξη ότι το ποσό που κατέβαλε ο Αλής το 1814 για την πληρωμή της έκτακτης αυτής υποχρεωτικής εισφοράς, το εισέπραξε από τους κατοίκους στη διάρκεια της επόμενης χρονιάς αυξημένο περίπου κατά 20%.

Το ένα τέταρτο περίπου των χρημάτων που δαπανά ο Αλή πασάς αφορούν την αγορά διάφορων μουκατάδων, δηλαδή φορολογικών προσόδων, κατά κανόνα ετήσιων, τις οποίες το κράτος προσφέρει προς ενοικίαση σε δεδομένη τιμή¹⁶. Οι μουκατάδες που επιλέγει να αγοράσει ο Αλής, αφορούν είτε το σύνολο των φόρων ενός τόπου (μίνας κοινότητας ή ευρύτερης περιοχής), είτε μια πρόσοδο που προκύπτει από μια ορισμένη οικονομική δραστηριότητα, για παράδειγμα το ρέσμι καντάρ του Μπερατίου, των Ιωαννίνων, ή της Άρτας (δηλαδή το δικαίωμα κατοχής του επίσημου κανταριού με το οποίο ζυγίζονταν τα προϊόντα στην αγορά της πόλης). Αξιοσημείωτο είναι ότι σε ορισμένες περιπτώσεις οι αγορές του αφορούν μουκατάδες που χαρακτηρίζονται μαχλούλικοι, πρόσοδοι δηλαδή που είτε λόγω θανάτου είτε λόγω αποχώρησης του κατό-

---

Change, 1590-1699», στο H. Inalcik – D. Quataert, *An economic and social history of Ottoman Empire*, τ. 2, Καίμπριτζ 1997, σ. 532-533.

¹³ Σωκρ. Κουγέας, «Το Ηπειρωτικόν Αρχείον Σταύρου Ιωάννου», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 14 (1939), σ. 86 και 95-96. Ανάλογα σημειώματα περιλαμβάνονται και για τα χρόνια που ακολουθούν, η ετήσια όμως επιβάρυνση έχει περιοριστεί στις 32.000-33.000 γρόσια: βλ. στο ίδιο, σ. 87, 95-97.

¹⁴ Για τη σημασία του όρου μπεντέλι βλ. H. Bowen, «Badal», *Encyclopédie de l'Islam*, τ. 1, Λάιντεν – Παρίσι 1975, σ. 878-879.

¹⁵ *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Β', έγγρ. 927, σ. 777.

¹⁶ Για τον όρο βλ. H. Gerber, «Mukata'a», *Encyclopédie de l'Islam*, τ. 7, Λάιντεν – Παρίσι 1993, σ. 508.

χου τους είχαν μείνει αδέσποτοι, χωρίς κύριο, και αποκτήθηκαν τώρα για πρώτη φορά από τον Αλή πασά¹⁷.

Ο Αλή πασάς καταβάλλει περί τις 36.000 γρόσια κατά το 1813 και τις 50.000 γρόσια κατά το 1814 προκειμένου να αγοράσει τις φορολογικές προσόδους χασίων, ζιαμετίων και τιμαρίων από τους δικαιούχους τους. Στα κατάστιχα του Γάσπαρη ο προσδιορισμός γίνεται –κατά βάση– με την ονομασία του αντίστοιχου οικισμού, κάποτε όμως δηλώνεται και ο κάτοχος του τιμαρίου (για παράδειγμα «ζιαμέτι Αγράφων του Σεχέρ Εμίνη»). Με τον τρόπο αυτό ο Αλή πασάς αποκτούσε άμεση πρόσβαση στα εισοδήματα των χωριών και της παραγωγής τους, αλλά η εμπλοκή του αυτή δεν οδηγούσε απαραίτητα σε τσιφλικιοποίηση των χωριών. Η τελευταία αυτή διαδικασία συνδεόταν με την ύπαρξη μεγάλων χρεών και τη δυνατότητα επιβολής του Αλή στις τοπικές κοινότητες, δεν είχε επομένως σχέση με το διοικητικό κέντρο στην Κωνσταντινούπολη ούτε με τον εγκατεστημένο εκεί σαράφη του. Είναι πιθανόν, καθώς την εποχή αυτή το τιμαριωτικό σύστημα έφθινε, κάποια από τα τιμάρια να κατέληξαν εντέλει στα χέρια του πασά των Ιωαννίνων, παρότι κανονικά δεν μπορούσαν να αποτελέσουν αντικείμενο αγοραπωλησίας. Ας σημειωθεί ότι στα κατάστιχα του Γάσπαρη απαντούν δύο εγγραφές με χρηματικά ποσά που διατέθηκαν για αγορά ενός τσιφλικιού και ενός τιμαρίου¹⁸.

Τόσο στο κατάστιχο του 1813 όσο και σε εκείνο του 1814 στο τέλος των καταγραφών των διάφορων μουκατάδων και των τιμαρίων υπάρχει η αναγραφή «2.037 γρόσια των άνωθεν μουκατάδων καλεμιγιέδες εις Σαντραζέμη και Δεφτερντάρη»¹⁹. Οι καλεμιγιέδες, τα έξοδα του καλεμιού, τα έξοδα σύνταξης και τήρησης δηλαδή των καταστίχων, ήταν στην πράξη η επίσημη προμήθεια που κατέβαλλε ο αγοραστής ενός μουκατά στους αξιωματούχους του Διβανίου. Στην περίπτωση των αγορών του Αλή πασά δικαιούχοι εμφανίζονται ο Σαντραζάμης (Μεγάλος βεζίρης) και ο Δεφτερντάρης (ο υπεύθυνος επί των οικονομικών της κεντρικής διοίκησης), δηλαδή οι πλέον υψηλόβαθμοι αξιωματούχοι της οθωμανικής ιεραρχίας²⁰. Όταν επρόκειτο για μαλικιανέδες, δηλαδή ισόβιες εκμισθώσεις φόρων, οι καλεμιγιέδες αντιστοιχούσαν στο 10% των χρημάτων που είχαν προκαταβληθεί για την αγορά τους²¹. Εδώ, παρότι δεν είναι σαφές ποιες ακριβώς από τις εγγραφές είναι εκείνες που χαρακτηρίζονται ως «όπισθεν», φαίνεται ότι μάλλον δεν ξεπερνούσαν το 1% των καταβληθέντων χρημάτων.

Εκτός όμως από αυτή την επίσημα θεσμοθετημένη προμήθεια ο Αλή πασάς καταβάλλει και άλλα πολύ μεγαλύτερα ποσά σε χρηματικά δώρα προς διάφορα ισχυρά πρόσωπα της κεντρικής οθωμανικής διοίκησης. Τα ποσά που εγγράφονται στα κατάστιχα του Γάσπαρη, ανέρχονται ετησίως σε 100.000-130.000 γρόσια, που αντιστοιχούν στο 15% περίπου των συνολικών χρημάτων που φέρεται να δαπάνησε ο Αλή πασάς.

¹⁷ Για τον όρο βλ. «Mahlül», *Encyclopédie de l'Islam*, τ. 6, Λάιντεν – Παρίσι 1986, σ. 43.

¹⁸ *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Β', έγγρ. 927 σ. 777, έγγρ. 930 σ. 789.

¹⁹ Στο κατάστιχο του 1814 το ποσό είναι αυξημένο κατά 200 γρόσια «λόγω αυγατισμένων χισέδων μουκατάδων», δηλαδή μεριδίων μουκατάδων που έχουν αυξηθεί· βλ. στο ίδιο, σ. 773.

²⁰ R. Ahishali, «The institution of the Imperial Council [Divan-ı Hümayun]», στο K. Cicek (επιμ.), *The Great Ottoman-Turkish Civilisation*, τ. 3, Άγκυρα 2000, σ. 511-513.

²¹ H. A. R. Gibb – H. Bowen, *ό.π.*, σ. 261-262.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

Αν αφαιρεθούν διάφορα προσωπικά και άλλα έξοδα που σχετίζονται με αγορά αγαθών και την παροχή υπηρεσιών (κυρίως τη διαχείριση των οικονομικών του), τότε τα ποσά που έδωσε για χρηματισμούς, παροχή δώρων ή προμηθειών αντιστοιχούν στο ένα πέμπτο των χρημάτων που κατέβαλε για την αγορά των ποικίλων φορολογικών προσόδων. Τα καταβληθέντα χρηματικά δώρα δηλώνονται είτε ονομαστικά με το όνομα του αποδέκτη –κυρίως όταν πρόκειται για μεγάλα ποσά–, είτε με αναφορά στην πρόσοδο ή και το αξίωμα για το οποίο διατέθηκαν. Στον Πίνακα 2 καταγράφονται οι εγγραφές που αφορούν χιντιέδες, δηλαδή χρηματικά ποσά που καταβλήθηκαν ως δώρα σε υψηλόβαθμους αξιωματούχους της Υψηλής Πύλης, όπως ο *σεϊχουλισλάμης*, ο *κεχαγιάμπεης*, ο *κιζλάραγας*, ο *σεχέρ εμίνης* κ.ά., προκειμένου να είναι ευνοϊκοί ή να μεσολαβήσουν στη διεκπεραίωση των υποθέσεών του. Τα ποσά αυτά κυμαίνονται σε 5.000 με 10.000 γρόσια, είναι κατά πολύ αυξημένα το 1814 σε σύγκριση με την προηγούμενη χρονιά και δεν φαίνονται να παρουσιάζουν ετήσια σταθερή περιοδικότητα.

Πίνακας 2: Αποδέκτες χιντιέδων, 1813 και 1814

Αποδέκτες χιντιέδων	1813	1814
Πρώην κιζλάραγας Αμπέραγας		10.000: 00
Κεχαγιάμπεης	5.000: 00	10.000: 00
Μουχουρντάρης κεχαγιάμπεη		750: 00
Σεχουλισλάμ εφέντης		10.000: 00
Χαζνατερούσα [συζ χαζνατάρης]		12.500: 00
πρώην κουμπαρατζίμπασης Σουλειμάναγας		4.410: 00
Χαηρουλά εφέντης, σεχέρ εμίνης	5.000: 00	
Χαλέτ εφέντης	10.000: 00	

Σημειώσεις

κεχαγιάμπεης (kâhya bey)= ο διοικητής μεραρχίας γενιτσάρων, υπασπιστής του διοικητή των γενιτσάρων, ο αναπληρωτής του πασά ή άλλου μεγάλου αξιωματούχου, βοηθός και άμεσος συνεργάτης του / *κιζλάραγας* (kizlar ağası)= «αγός των κοριτσιών», ο επικεφαλής των μαύρων ευνούχων στο χαρέμι του σουλτάνου / *κουμπαρατζίμπασης* (kumbaracıbaşı)= επικεφαλής των ολιμιστών, βομβαρδιστών / *μουχουρντάρης* (mühürdar)= σφραγιδοφύλακας / *σεχέρ εμίνης* (şehir emini)= «εμίνης της πόλης», αξιωματούχος της εξωτερικής υπηρεσίας, είδος πολιτικού διοικητή της πόλης, εδώ της Κωνσταντινούπολης / *σεχουλισλάμ εφέντης* (şeyhülislâm)= «σεΐχης του Ισλάμ»: ο πνευματικός αρχηγός των μουσουλμάνων, ο αυθεντικός ερμηνευτής του κορανίου, ανώτατος επικεφαλής των ουλεμάδων, της θρησκευτικής και δικαστικής οθωμανικής ιεραρχίας / *χαζνατάρης* (haznedarğa)= θησαυροφύλακας.

Στα κατάστιχα περιέχονται μία σειρά εγγραφές υπό τον τίτλο *τζαϊζιγιέδες μανσουπιών*, δηλαδή δώρα που προσφέρονται για την απόκτηση αξιωμάτων. Προσδιορίζονται κυρίως με αναφορά στον τόπο για τον οποίο καταβλήθηκε κάθε ποσό.

Αναφέρονται τα σαντζάκια Ιωαννίνων, Ναυπάκτου, Δελβίνου και Αυλώνας, όπως και το μουτεσελιμλίκι του Ελμπασανίου, για τα οποία ξοδεύτηκαν ποσά που κυμαίνονται μεταξύ 3.500 και 12.500 γροσιών. Το μεγαλύτερο ποσό, 25.000 γρόσια, αφορά τα «δερβένια», δηλαδή δώρα που καταβλήθηκαν για την εξασφάλιση του αξιώματος του *δερβέν ναζίρη*, ένα αξίωμα που ο Αλή πασάς κατείχε από το 1787 και που διαδραμάτισε σπουδαίο ρόλο στη γιγάντωση της δύναμής του²², διότι του επέτρεπε να τοποθετεί ένοπλα αποσπάσματα της επιλογής του στα περάσματα και μέσω αυτών να αποκτά άμεση πρόσβαση στις τοπικές υποθέσεις. Στην ίδια κατηγορία εντάσσονται και σημαντικά εφάπαξ ποσά, περί τις 30.000 γρόσια, που δαπανήθηκαν προκειμένου να λάβουν το αξίωμα του πασά δύο ιππουρίδων ο εγγονός του Χουσεΐν, ο οποίος έγινε μουτεσελίμης στο Ελμπασάν το 1813 και ο γιος του Σαλήχ το 1814, που τοποθετήθηκε πασάς της Ναυπάκτου.

Στην κατηγορία των εξόδων που δαπανά ο Αλή πασάς προκειμένου να εξασφαλίσει την έκδοση ευνοϊκών αποφάσεων για τον ίδιο και τους ανθρώπους του περιβάλλοντός του, είναι και εκείνα που χαρακτηρίζονται με τον όρο «χάρτζι», δηλαδή έξοδα για την έκδοση των επίσημων εγγράφων (μπερατιών) που αφορούσαν την εκμετάλλευση τιμαρίων, ζιαμετίων αλλά και βακουφίων ή τζαμιών. Τα σχετικά ποσά ποίκιλλαν, κατά κανόνα όμως δεν ξεπερνούσαν τα 200 γρόσια.

Περί τις 35.000-45.000 γρόσια κατ' έτος δαπανήθηκαν από τον Αλή πασά για την πληρωμή *αϊλικιών*. Τα *αϊλίκια* ήταν μηνιαίοι μισθοί που καταβάλλονταν από τον Αλή πασά απευθείας σε πρόσωπα εγκατεστημένα στην Κωνσταντινούπολη, χάριν παρεχόμενων υπηρεσιών (για παράδειγμα στον καπουτζοχαντάρη του στην Κωνσταντινούπολη Χουσεΐν μπέη και στον κιατίπη [: γραφέα] του, στον καπουκεχαγιά του Νουμάν εφέντη κ.ά.). Περισσότερο δυσνόητες είναι κάποιες άλλες εγγραφές, του τύπου: «12 *αϊλίκια* Αυλώνας 700 γρόσια», «12 *αϊλίκια* Αργυροκάστρου 1.950 γρόσια» ή «6 *αϊλίκια* Παραμυθιάς 110 γρόσια», από τις οποίες συμπεραίνουμε ότι τα χρήματα αυτά καταβάλλονται στην Κωνσταντινούπολη και αναφέρονται σε μεγάλες πόλεις ή καζάδες της Ηπείρου και της Αλβανίας, που βρίσκονται τόσο εντός όσο και εκτός του πασαλικιού του Αλή πασά. Σε λίγες περιπτώσεις δηλώνεται ρητά ότι αφορούν καδηλίκια, ενώ σε άλλες δεν υπάρχει καμία αναφορά στο αξίωμα. Ενδέχεται, λοιπόν, τα ποσά που απαιτούνταν για την πληρωμή των μισθών κρατικών αξιωματούχων, κυρίως ιεροδικαστών, να είχαν μετατραπεί σε μία μορφή φορολογικής υποχρέωσης η οποία βάρυνε τους κατοίκους των αντίστοιχων περιοχών²³. Τη φορολογική αυτή υποχρέωση προαγόραζε ο Αλή πασάς, καθώς η εμπλοκή του, πέραν της οικονομικής ωφέλειας, τον διευκόλυνε να

²² Σύμφωνα με άλλες μαρτυρίες από το 1788· βλ. σχετικά D. Dimitropoulos, «Aspects of the Working of the Fiscal Machinery in the Areas Ruled by Ali Pasha», στο A. Anastasopoulos, E. Kolovos (επιμ.), *Proceedings of international conference: The Ottoman Empire and the Rise of Balkan Nationalisms 1789-1832 Conflict, transformation, adaptation*, Ρέθυμνο 2007, σ. 70-71.

²³ Γνωρίζουμε ότι το ποσό που απαιτείτο από τους κατοίκους του καζά Ιωαννίνων για τα *αϊλίκια* του καδή, πριν από την Επανάσταση του 1821 ανερχόταν σε 14.400 γρόσια, ενώ από το 1822 φαίνεται ότι διπλασιάστηκε· βλ. Γ. Παπαγεωργίου, *Οικονομικοί μηχανισμοί στον ορεινό χώρο. Ζαγόρι (μέσα 18ου – αρχές 20ού αι.)*, Ιωάννινα 1995, σ. 129-130.

τοποθετήσει στα συγκεκριμένα αξιώματα ανθρώπους της δικής του επιλογής· ενδεχομένως όμως η επιβάρυνση αυτή συνδεόταν με τη δυνατότητα τοποθέτησης ναΐπη της επιλογής του Αλή, ενώ ο επίσημα διορισμένος καδής παρέμενε στην Κωνσταντινούπολη. Η αποκραυπογράφηση των ποσών που καταβάλλει, παρουσιάζει δυσχέρειες, καθώς, όπως φαίνεται και από τα παραπάνω παραδείγματα, υπάρχουν μεγάλες αποκλίσεις στα καταβαλλόμενα ποσά.

Εκτός από τις αναφορές σε φορολογικού χαρακτήρα προσόδους και στη διεκπεραίωσή τους, στα κατάστιχα του Γάσπαρη αναφέρονται μία σειρά από έξοδα που αφορούν ποικίλα θέματα των οικονομικών σχέσεων και δραστηριοτήτων του Αλή πασά. Διακρίνεται έτσι μία μέριμνα για την απόκτηση εμπορικών πλοίων, καθώς, τόσο το 1813 όσο και το 1814, ο Αλής αγοράζει από τους Κεφαλονίτες Κεφαλά και Αναστάση Μαυρομάτη δύο πλοία, δαπανώντας αντιστοίχως 17.500 και 20.000 γρόσια²⁴. Είναι γνωστή η κατοχή από τον Αλή πασά κάποιων πλοίων²⁵, η αγορά όμως δύο νέων караβιών συμπίπτει με τη γενικότερη οικονομική του ευεξία και απηχεί ίσως την πρόθεσή του να αποκτήσει απευθείας πρόσβαση στους δρόμους της θάλασσας.

Ανάμεσα στις πληρωμές του Αλή πασά περιλαμβάνονται και κάποια ποσά – 12.962 γρόσια τη μία χρονιά και 7.381 την άλλη – για να αγοραστούν από την Κωνσταντινούπολη διάφορα αγαθά τα οποία θα αποσταλούν κατόπιν στα Γιάννενα. Αποκαλυπτικές για τις καταναλωτικές συνήθειες και τις αντιλήψεις των οθωμανών πασάδων της εποχής είναι οι τομείς στους οποίους καταγράφονται περισσότερες πράξεις αγορών: η υγεία (με αγορές φαρμάκων, εμπλάστρων και άλλων ιατρικών), η ένδυση (μεταξωτά κυρίως υφάσματα και ενδύματα), η ψυχαγωγία (μουσικά όργανα, χορδές κ.λπ.). Επίσης, προμηθεύεται καπνό και σύνεργα για το κάπνισμα, κοσμήματα και εργαλεία για την επεξεργασία τους, χαρτιά, σφραγίδες, μελάνι κ.λπ. Οι προμήθειες αυτές για το σαράγι του Αλή πασά αφορούσαν πολυτελή και ιδιότυπα αγαθά και φαίνεται ότι γίνονταν όχι μέσω των Γιαννιωτών εμπόρων, αλλά απευθείας από το κέντρο της εμπορικής ζωής της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, την Κωνσταντινούπολη, προκειμένου να εξασφαλιστεί η επιθυμητή ποιότητα. Στο πνεύμα αυτό των προμηθειών από την αγορά της πρωτεύουσας είναι και τα 36.728 γρόσια που φέρεται συνολικά να κατέβαλε ο Αλής το 1814 σε μία γυναίκα,

²⁴ Το πλοίο του Κεφαλά σημειώνεται ότι αγοράστηκε με διαταγή του κεχαγιάμπεη. Το δεύτερο πλοίο αγοράστηκε στον Βόλο.

²⁵ Σε κατάλογο που συντάχθηκε για την περιουσία του Αλή πασά μετά τον θάνατό του, περιλαμβάνονται στην ιδιοκτησία του 16 μικρά και μεγάλα πλοία· βλ. Hamiyet Seger, «Tepedelenli Ali Paşa ve Oğulların Çiftlik ve Gelirlerine İlişkin Yeni Bilgi – Bulgular», *Osmanlı Tarihi Arastırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM* 18, Άγκυρα 2005, 344-345 και σε ελληνική μετάφραση της Ειρήνης Καλογεροπούλου στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.eie.gr/nhrf/institutes/inr/instr-studiorumballk-gr.html. Βλ. Γκρ. Αρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος στα τέλη του ΙΗ΄ και στις αρχές του ΙΘ΄ αιώνα*, επιμ. Β. Παναγιωτόπουλος, μτφρ. Αντωνία Διάλλα, Αθήνα 1994, σ. 293. Για αναφορές σε πλοία του Αλή πασά βλ. επίσης *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Α΄, έγγρ. 229, σ. 426-428 και τ. Β΄, έγγρ. 792, σ. 585-586· πλοία, ονόματι «Ασλάνι» και «Αετός», είχε και ο Βελή πασάς, στο ίδιο, τ. Γ΄, έγγρ. 1102, σ. 138-139.

την Ζεϊνέπ κατίνα, η οποία τον προμήθευε με σκλάβες από την Κωνσταντινούπολη, καθώς και διάφορα άλλα «ψωνίσματα» και κοσμήματα, πιθανόν για τις ανάγκες των χαρεμιών του.

Όπως προκύπτει από τις εγγραφές των τεφτεριών, ο Αλή πασάς διέθετε ιδιόκτητο οίκημα, *κονάκι*, στην Κωνσταντινούπολη, το οποίο μάλιστα ανανέωσε το 1814 με την αγορά νέου κτηρίου αξίας 42.500 γροσιών. Αυτό λειτουργούσε προφανώς ως χώρος εγκατάστασης του καπουτζοχαντάρη του και των ανθρώπων του, και ως κέντρο διαχείρισης των υποθέσεών του. Στα κατάστιχα περιλαμβάνονται κονδύλια για τη συντήρηση του *κονακιού* και την τροφοδότησή του με νερό. Άλλα κονδύλια που αφορούν επίσης οικήματα, αναδεικνύουν ενδιαφέρουσες πλευρές του τρόπου ζωής και της νοοτροπίας των αντιπροσώπων των περιφερειακών πασάδων στην πρωτεύουσα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Παράλληλα όμως αναδεικνύουν και τον αυστηρό οικονομικό έλεγχο που ασκούσε προσωπικά ο πασάς των Ιωαννίνων στις δαπάνες που πραγματοποιούσαν οι άνθρωποι του στενού περιβάλλοντός του. Στο κατάστιχο του 1813, για παράδειγμα, εγγράφονται ποσά 8.795 γροσιών, που αφορούν την αγορά επίπλωσης και οικιακών σκευών για το νέο *κονάκι* επίσης, 1.300 γρόσια για ενοίκιο, κατά τους έξι καλοκαιρινούς μήνες, ενός *γιαλιού*, δηλαδή εξοχικής παραθαλάσσιας κατοικίας, του καπουτζοχαντάρη του Αλή, Χουσεϊν μπέη, και 1.137 γρόσια που δαπανήθηκαν προκειμένου να μεταφερθεί εκεί η οικοσκευή του. Στο τέλος όμως του ίδιου καταστίχου σημειώνεται ότι ο Αλή πασάς απέρριψε αυτά τα τελευταία έξοδα, διότι, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται, υπήρχαν ήδη έπιπλα και οικιακά σκεύη στο παλαιό *κονάκι*. Είναι ενδιαφέρον, μάλιστα, ότι παρότι επέτρεψε να εγγραφούν τα σχετικά ποσά στα κατάστιχα του Γάσπαρη, απαίτησε κατόπιν από τον Χουσεϊν μπέη, κατά την εκκαθάριση του λογαριασμού, να τα πληρώσει εκείνος εξ ιδίων, δείχνοντας με τον τρόπο αυτό ότι δεν είναι διατεθειμένος να καλύψει έξοδα που θεωρεί προσωπικά, υπερβολικά ή ψευδή²⁶.

Στο κατάστιχο του 1814 περιέχεται και η ακόλουθη εγγραφή: «20.000 γρόσια εις ένα μέρος: δομένα διά τον μαντέν Πασόμπεη, διά το σεργουνιλήκι του», δηλαδή την εξορία του. Το περιεχόμενό της είναι κάπως ασαφές, σχετίζεται όμως με τη σκληρή σύγκρουση του Αλή πασά με τον Ισμαήλ Πασόμπεη, άνθρωπο του γιου του, Βελή πασά. Το Πάσχα του 1813 ο Πασόμπεης μετά από απαίτηση του Αλή πασά αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη Λάρισα και να μεταβεί στον Βόλο συνοδευόμενος από στρατιωτικό απόσπασμα, κατόπιν στην Κάρυστο και τελικά να εγκατασταθεί στην Κωνσταντινούπολη όπου αφιερώθηκε σε ένα λυσσαλέο αγώνα εναντίον του Αλή πασά. Τα χρήματα που ξοδεύει ο Αλής, πιθανότατα αφορούν ενέργειες υπονόμησης ή εξόντωσης του αντιπάλου του, οι οποίες, όπως είναι γνωστό, παρά τη βιαιότητά τους όχι μόνο δεν στέφτηκαν από επιτυχία αλλά συντέλεσαν και στον δικό του όλεθρο²⁷.

²⁶ Αρχείο Αλή πασά, τ. Β', έγγρ. 930, σ. 797. Ανάλογη εγγραφή για το ενοίκιο θερινής κατοικίας του Χουσεϊν μπέη ύψους 2.947 γροσιών υπάρχει και στο κατάστιχο του 1814, δεν γνωρίζουμε όμως αν έγινε αποδεκτή από τον Αλή πασά (ό.π., σ. 776).

²⁷ Για τη διαμάχη του Αλή πασά με τον Ισμαήλ Πασόμπεη, τις απόπειρες δολοφονίας του και την υπονόμηση του Αλή πασά βλ. A. de Beauchamp, *Vie d'Ali pacha, vizir de Janina*,

Ο σαράφης του Αλή πασά, ο Γάσπαρης, για τις υπηρεσίες του λαμβάνει ως αμοιβή ένα σταθερό ποσό που ανέρχεται σε 12.500 γρόσια τον χρόνο, το οποίο αντιστοιχεί περίπου στο 1-1,5% των χρημάτων που διαχειρίζεται. Παράλληλα ο ίδιος κέρδιζε και από τον έντοκο δανεισμό προς τον Αλή πασά, αφού κάλυπτε με δικά του κεφάλαια έξοδα του Αλή, μέχρι την άφιξη των αναγκαίων συναλλαγματικών από τα Γιάννενα. Οι τζοχαντάρηδες, μάλιστα, του Αλή πασά στην Κωνσταντινούπολη του ζητούν να στέλνει χρήματα προκειμένου «να γλητόσομεν τα διάφορα», με τα οποία τους επιβάρυνε ο Γάσπαρης, όταν δεν είχε χρηματική κάλυψη από τον Αλή²⁸. Το κέρδος του Γάσπαρη στην περίπτωση αυτή δεν ήταν σταθερό, εφόσον εξαρτιόταν από τον συνδυασμό εξόδων και χρηματικών εμβασμάτων. Οι αποκλίσεις από χρονιά σε χρονιά ήταν μεγάλες. Για παράδειγμα, το 1813 ανήλθε σε 3.802 γρόσια, ενώ την επόμενη χρονιά πολλαπλασιάστηκε φτάνοντας τα 34.442 γρόσια.

Στα έξοδα καταγράφονται επίσης και ποσά που έχουν προκύψει λογιστικά και προστίθενται στα έξοδα μιας χρονιάς. Έτσι, στα έξοδα του 1814 καταγράφονται 37.283 γρόσια που ήταν καθυστερούμενα από την προηγούμενη χρονιά, ενώ το 1813 είχαν εγγραφεί 19.893 γρόσια που οφείλονταν σε εξιλκεμέδες μονέδας, δηλαδή σε νομίσματα λιποβαρή, με μειωμένη περιεκτικότητα ως προς το πολύτιμο μέταλλό τους, τα οποία είχαν σταλεί στην Κωνσταντινούπολη, δεν χρησιμοποιήθηκαν όμως και επομένως λογιστικά προσγράφονται στα έξοδα. Τα χρήματα αυτά αντιπροσωπεύουν για το 1813 το 2,5% των χρημάτων που δαπανήθηκαν, φαίνεται επομένως ότι τα κιβδηλα ή φθαρμένα νομίσματα αποτελούσαν αξιόλογο τμήμα των διακινούμενων χρημάτων²⁹.

Στο καθένα από τα δύο κατάστιχα του Γάσπαρη περιλαμβάνεται επίσης μία ενότητα εγγραφών, όπου καταγράφονται τα χρηματικά εμβάσματα που έλαβε αυτός από τον Αλή πασά, προκειμένου να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις των εξόδων του. Ο Γάσπαρης λαμβάνει χρήματα κυρίως με πόλιτζες (: συναλλαγματικές) και μετρητά. Στον Πίνακα 3 έχουν αποδελτιωθεί οι τρόποι με τους οποίους φτάνουν στον Γάσπαρη τα χρηματικά αυτά εμβάσματα.

surnommé Aslan, ou le lion, Παρίσι ²1822, σ. 283-306, Π. Αραβαντινός, *Περιγραφή της Ηπείρου εις μέρη τρία*, μέρος Β', επιμέλεια Ε. Νικολαΐδου, εισαγωγή Κ. Θ. Δημαράς, Ιωάννινα 1984, σ. 212-213 και μέρος Γ', σ. 281-282, Σπ. Αραβαντινός, *Ιστορία Αλή πασά του Τεπελενλή*, Αθήνα 1895, φωτ. ανατύπωση Αθήνα 2000, σ. 224-225, Αχμέτ Μουφίτ, *Αλή πασάς ο Τεπελενλής (1744-1822)*, μτφρ. Α. Ιορδάνογλου, Ιωάννινα ²1993, σ. 116-118.

²⁸ Βλ. επιστολή του Ελμάζ Μέτζε με ημερομηνία 28 Απριλίου 1818, *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Γ', έγγρ. 1077, σ. 107.

²⁹ Η κιβδηλία των νομισμάτων ήταν διαδεδομένη στην Οθωμανική αυτοκρατορία: βλ. σχετικά Ευτυχία Λιάτα, *Φλωρία δεκατέσσερα στένουν γρόσια σαράντα. Η κυκλοφορία των νομισμάτων στο βενετοκρατούμενο και τουρκοκρατούμενο ελληνικό χώρο, 15ος-19ος αι.*, Αθήνα 1996, σ. 171-188.

Πίνακας 3: Προέλευση χρηματικών διαθεσίμων του Γάσπαρη για πληρωμή αγορών του Αλή πασά

Προέλευση	1813	%	1814	%
Μετρητά	56.955,0	5,9	327.742,5	34,0
Συναλλαγματικές	393.672,5	40,7	406.117,0	42,2
Συναλλαγματικές & μετρητά	274.093,5	28,3	48.577,0	5,0
Καταβολές τζελέπικου	53.641,5	5,5	70.000,0	7,3
Υπόλοιπο προηγούμενου έτους	190.060,0	19,6	110.899,0	11,5
ΣΥΝΟΛΟ	968.422,0	100,0	963.335,5	100,0

Οι πόλιτζες, μια συνήθης μορφή συναλλαγής και κυκλοφορίας του χρήματος, αντιπροσωπεύουν τον βασικό τρόπο τροφοδότησης του Γάσπαρη στην Κωνσταντινούπολη, καθώς ξεπερνούν το 40% των χρηματικών εισροών³⁰. Οι πόλιτζες φτάνουν σταδιακά στον Γάσπαρη με απεσταλμένους του Αλή (τάταρους), ειδικούς έφιππους ταχυδρόμους που μετέβαιναν στην Κωνσταντινούπολη. Οι τάταροι μετέφεραν από και προς την Κωνσταντινούπολη επιστολές και άλλα επίσημα ή προσωπικά έγγραφα, τα χαρτιά των χαρατζιών και αποδείξεις, καθώς και χρήματα σε μετρητά ή σε πόλιτζες³¹. Ήταν πρόσωπα της απολύτου εμπιστοσύνης του κυρίου τους. Στα κατάστιχα του Γάσπαρη μνημονεύονται ονομαστικά και λαμβάνουν ποσά που ποικίλουν –από 100 έως 500 γρόσια–, συχνά όμως στις αμοιβές τους συμπεριλαμβάνονται και χρήματα που δόθηκαν για την αγορά σάκων και κιλιμιών, απαραίτητων για τη μεταφορά των εγγράφων, και κυρίως των μποκτζάδων, των δεμάτων με τα οποία μεταφέρονταν τα χαρατζοχάρτια.

Όσον αφορά τις χρηματικές αποστολές προς τον Γάσπαρη οι τάταροι μεταφέρουν σε κάθε ταξίδι δύο έως δέκα συναλλαγματικές, σε κάθε μία από τις οποίες αναγράφονται ποσά που κυμαίνονται συνήθως ανάμεσα στα 3.000 και 10.000 γρόσια. Πα-

³⁰ Για τη χρήση των συναλλαγματικών την εποχή αυτή βλ. E. Eldem, «La circulation de la lettre de chance entre la France et Constantinople au XVIIIe siècle», στο H. Batu, J.-L. Bacque-Grammont (επιμ.), *L'Empire Ottoman, la République de Turquie et la France*, Varia Turcica III, Παρίσι 1986, σ. 87-97, Γ. Παπαγεωργίου, *Ο εκσυγχρονισμός του Έλληνα πραγματευτή σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα (τέλη 18ου – αρχές 19ου αιώνα*, Αθήνα 1990, σ. 34-61, Ευτυχία Λιάτα, *ό.π.*, σ. 59-63.

³¹ Οι τάταροι, που αμείβονταν για κάθε ταξίδι από εκείνους που τους είχαν αναθέσει τη μεταφορά, συνιστούσαν τον βασικό τρόπο διακίνησης μηνυμάτων και επιστολών· βλ. Γ. Βλαχογιάννης, *Τα πρώτα ταχυδρομεία*, ανάπτυπο από το περιοδικό *Προπύλαια*, Αθήνα 1920, σ. 1-2, Δ. Ανωγιάτης-Πελέ, *Δρόμοι και διακίνηση στον ελλαδικό χώρο κατά τον 18ο αιώνα*, Αθήνα 1993, σ. 230-231. Στο έργο τους υποβοηθούνταν από το δίκτυο ταχυδρομικών σταθμών· βλ. C. Heywood, «The Ottoman menzilhane and ulak system in Rumeli in the eighteenth century», στο O. Okyar and H. Inalcik (επιμ.), *Social and Economic History of Turkey (1071-1920)*, Άγκυρα 1980, 179-186.

ράλληλα, σημαντικά ποσά στέλνονται σε μετρητά. Το 1814 μεταφέρθηκαν με δύο τέτοιες αποστολές φορτώματα νομισμάτων που υπολογίζονταν περί τα 150.000 και 178.000 γρόσια αντίστοιχα³². Επίσης, κάποιες αποστολές χρημάτων ήταν μεικτές και περιλάμβαναν τόσο μετρητά όσο και πόλιτζες, σε αδιευκρίνιστη αναλογία. Σημαντικά ποσά αντιπροσωπεύουν οι εισροές από το τσελέπικο της Λάρισας³³, για τις οποίες δεν δηλώνεται αν αφορούν μετρητά ή πόλιτζες. Τέλος, ένα σημαντικό μέρος των εισροών στο ταμείο του Γάσπαρη προέρχεται από τη λογιστική μεταφορά στη νέα χρήση του υπολοίπου της εκάστοτε προηγούμενης χρονιάς, εφόσον είχε κλείσει με πλεόνασμα.

Όπως φαίνεται από επιστολή που απέστειλε στις 8 Μαΐου 1814 ο καπουτζοχαντάρης του Αλή πασά στην Κωνσταντινούπολη Χουσεΐν μπέης, ο διακανονισμός που είχε κάνει ο Γάσπαρης με τον Αλή ήταν να καλύπτει τα έξοδά του από χρήματα που του είχαν ήδη αποσταλεί («να βάλη άσπρα εις το χέρι, κι απέ να αρχήση να πληρώση»)³⁴. Η ρύθμιση αυτή όμως στην πράξη φαίνεται ότι δεν τηρείτο, καθώς υπήρχαν καθυστερήσεις στις αποστολές και στις παραλαβές χρημάτων στην Κωνσταντινούπολη, με αποτέλεσμα ο Γάσπαρης να αδυνατεί να δανείσει τα μεγάλα ποσά που απαιτούνταν³⁵. Όπως γράφει παραστατικά ο Χουσεΐν, ο σαράφης «δεν μπορεί να το καταφέρει χωρίς να του έλθουν άσπρα, ζήρα [: επειδή] όλα είναι για να πληρωθούν τούτο το βάκτι [: ώρα], και αυτά τα ολίγα οπού δίνει σε κάμποσες μεργιαίς, τα δίνει με ομούτι [: ελπίδα] ότι είναι άσπρα εις την στράτα»· για τον εαυτό του δε δηλώνει ότι «θα κρυφθώ και εγώ πέρα δώθε να μη με βρίσκουν», καθώς δεν μπορούσε να ανταποκριθεί στα παράπονα και στις χρηματικές απαιτήσεις³⁶.

Το πληροφοριακό υλικό που περιέχεται στα κατάστιχα του σαράφη του Αλή πασά στην Κωνσταντινούπολη, αποδεικνύει ότι ο ηγεμόνας των Ιωαννίνων είχε συγκρο-

³² Σε μία επιστολή του, της 8ης Μαΐου 1814, ο καπουτζοχαντάρης του Αλή πασά Χουσεΐν μπέης προτείνει μάλιστα να σταλεί συγκεκριμένο νόμισμα (μαντζάρικα) διότι «το φιάτι [: αντίτιμο] εδώ έχει ζημιά» και υπολογίζει και την ισοτιμία τους σε 13,5 γρόσια· βλ. *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Β', έγγρ. 716, σ. 435.

³³ Το τζελέπικο επιβάρυνε τους κατόχους προβάτων και συνίστατο στην υποχρεωτική πώληση συγκεκριμένου αριθμού ζώων σε τιμές που καθορίζονταν από τις συντεχνίες χασάπηδων της Κωνσταντινούπολης και ήταν χαμηλότερες από τις τρέχουσες στην αγορά (βλ. Bistra Cvetkova, «Le service des “celep” et le ravitaillement en bétail dans l'Empire Ottoman (XVe-XVIIIe s.)», *Études Historiques* 3 (Σόφια, 1966), σ. 145-150). Βλ. επίσης Bistra Cvetkova, «Les Celep», *ό.π.*, και Α. Λυμπεράτος, *ό.π.*, σ. 164-169.

³⁴ Ο Γάσπαρης φέρεται να διεκδικεί την αποστολή χρημάτων προκειμένου να προχωρήσει σε εκταμίευση για την αγορά κάποιας προσόδου· βλ., για παράδειγμα, επιστολή του Χουσεΐν μπέη της 30ής Οκτωβρίου 1815, *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Β', έγγρ. 815, σ. 614.

³⁵ Στο θέμα αναφέρεται και ο Διβάν εφέντης σε αχρονολόγητη επιστολή που στέλνει στον Αλή πασά, στην οποία μάλιστα γράφει για τον Γάσπαρη ότι ούτε ο ίδιος διαθέτει ούτε μπορεί να δανειστεί από άλλους τα απαιτούμενα ποσά, δικαιολογεί δε τα παράπονά του γράφοντας γι' αυτόν τα εξής: «και τι να κάμη ο ντερτεμένης [: δυστυχημένος], ένας Αρμένιος είναι, τι χάλι [: κατάσταση] έχει και έως πού να εύγη ακόμι», *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Γ', έγγρ. 1330, σ. 498-499.

³⁶ Στο ίδιο τ. Β', έγγρ. 716, σ. 434-435.

τήσει μία αξιόλογη γραφειοκρατική δομή, γραμματεία και λογιστήριο, που του επέτρεπαν να παρακολουθεί και να διαχειρίζεται οικονομικές υποθέσεις ποικίλου χαρακτήρα που διασπείρονταν σε ένα εκτεταμένο γεωγραφικό ανάπτυγμα. Η ισχύς και η σταθερότητα του δικτύου του Αλή πασά, εκτός από το εύρος και το μέγεθος των οικονομικών απολαβών, αποτυπώνεται επίσης στην επιτυχία με την οποία διεκδικεί τις προσόδους που επιλέγει να αποκτήσει. Πράγματι, και στα δύο κατάστιχα –όπως φαίνεται και στο Παράρτημα– το 83% περίπου των φορολογικών προσόδων και των αϊλικιών αφορούν το ίδιο οικονομικό αντικείμενο και τον ίδιο τόπο, στοιχείο που απεικονίζει τη δυνατότητα του Αλή πασά να υπερτερεί έναντι άλλων ισχυρών διεκδικητών των προσόδων αυτών.

Παρότι έχει δημιουργηθεί, από την τοπική κυρίως βιβλιογραφία, η εντύπωση της ενιαίας οικονομικής λειτουργίας του Αλή πασά και των γιων του, τα τεκμήρια που εξετάσαμε δείχνουν ότι υπήρχαν διακριτές οικονομικές δραστηριότητες, καθώς στις εγγραφές των καταστίχων του Γάσπαρη καταγράφονται αποκλειστικά πράξεις του Αλή. Προς τούτους, μάλιστα, σε μία εγγραφή του καταστίχου του 1813 δηλώνεται ρητά ότι κάποιο ποσό που καταβλήθηκε για το Ελμπασάν επρόκειτο να εγγραφεί στη μερίδα του εγγονού του Χουσεΐν, ο οποίος έχει διοριστεί *μουτεσελίμης* (: εξουσιοδοτημένος τοπικός διοικητής) στην περιοχή αυτή³⁷. Βέβαια, τα οικονομικά όλων των μελών της οικογένειας φαίνεται ότι λειτουργούσαν σαν συγκοινωνούντα δοχεία. Μάλιστα, ο Αλής σε δύο περιπτώσεις, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, καταβάλλει μεγάλα χρηματικά ποσά για να αποκτήσουν υψηλά αξιώματα πρόσωπα της οικογένειάς του. Την αντιφατική αυτή σχέση αποτυπώνει μία αρνητική απάντηση που δίνει ο Βελή πασάς τον Δεκέμβριο του 1818 σε έμμεση παρότρυνση του πατέρα του να τον συνδράμει οικονομικά μετά την καταστροφή του σαραγιού του στο Τεπελένι από πυρκαγιά που προκλήθηκε από πτώση κεραυνού. Του δηλώνει, λοιπόν, ότι την πιθανότητα να στείλει χρήματα «εγώ ο σκλάβος σας ούτε το έβανα ούτε ημπορώ να το βάνω στο νου μου», διότι «η υψηλότη σας είστε νοικοκύρης εις όλα, και εις το χέρι σας στέκονται, όποιο θέλετε βάλτε εις το ένα μέρος, όποιο θέλετε βάλτε εις το άλλο»³⁸.

Κύριοι τομείς της δράσης του Αλή πασά, τουλάχιστον με βάση τα εξεταζόμενα κατάστιχα, είναι η διαχείριση κρατικών και τιμαριωτικών, φορολογικού χαρακτήρα, προσόδων και η τοποθέτηση ανθρώπων του σε καίρια πόστα της επαρχιακής διοικητικής και ιεροδικαστικής ιεραρχίας. Το σύστημα που είχε εγκαταστήσει ο Αλής, προϋπέθετε τη λειτουργία ενός πολυδαίδαλου πλέγματος σχέσεων τόσο με ισχυρούς αξιωματούχους της κεντρικής διοίκησης κατά την απόκτηση των προσόδων όσο και με άλλα πρόσωπα κατόπιν, σε τοπικό επίπεδο, όταν εκείνα πλέον καλούνταν να διεκπεραιώσουν τη διαδικασία είσπραξής τους. Ο χρηματισμός και η παροχή δώρων σε υψηλόβαθμα στελέχη της Υψηλής Πύλης αποτελούσε υποχρεωτική οδό διέλευσης για την απόκτηση των προσόδων αυτών, που έφταναν να επιβαρύνουν το κόστος κατά τη διαδικασία απόκτησής τους σχεδόν κατά 15% της αξίας τους.

Η συνολική εικόνα που αποτυπώνεται στα τεφτέρια του Γάσπαρη, για τον Αλή

³⁷ Στο ίδιο, τ. Β', έγγρ. 930, σ. 790.

³⁸ Στο ίδιο, τ. Γ', έγγρ. 1126, σ. 175.

πασά αναδεικνύει την οικονομική του ευρωστία και την εμπλοκή του σε ένα πλέγμα δραστηριοτήτων και σχέσεων που ξεπερνούσαν κατά πολύ τα περιορισμένα γεωγραφικά όρια του πασαλικιού του. Αναδεικνύεται έτσι η εικόνα ενός τοπικού οθωμανού διοικητή του οποίου τα απορρέοντα από το αξίωμά του καθαρά διοικητικά καθήκοντα φαντάζουν δευτερεύοντα, αν συγκριθούν με την εμβέλεια της δύναμής του, που εδραιώθηκε μέσω του συνδυασμού κατάληψης τοπικών αξιωμάτων από μέλη της οικογένειας και του περιβάλλοντός του, οικονομικής διείσδυσης και βίας, μιας βίας, μάλιστα, θεσμικά αποδεκτή, χάρη στο αξίωμα του επόπτη των δερβενίων. Η περίπτωση του Αλή πασά καταδεικνύει, νομίζω, με εναργή τρόπο μία αντίφαση, σύμπτωμα των γενικότερων κεντρόφυγων τάσεων και της διαρκούς τάσης κατάτμησης των θεσμών και των δημοσιονομικών του κράτους, φαινόμενα που είχαν κυριαρχήσει στην Οθωμανική αυτοκρατορία στις αρχές του 19ου αιώνα. Οι νέες ελίτ που αναδεικνύονταν αγκίστρωναν τη δύναμή τους στον τόπο, μέσω της απόκτησης ενός τοπικού αξιώματος το οποίο αναφερόταν σε μία σαφώς οροθετημένη διοικητική περιφέρεια. Η ανάπτυξη της ισχύος τους όμως διερχόταν μέσα από την υπέρβαση και εντέλει την εξασθένηση των ορίων των διοικητικών περιφερειών που συνέδραμαν στην αρχική ισχύ τους.